

Бойчук Ю.Д.1, Зуб О.В.2,

Галій А.І.1, Бородіна О.С.1

¹ Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

² Національна академія Національної гвардії України

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ І. МЕЧНИКОВА

Нині відбувається радикальна модернізація вищої освіти. Ця модернізація порушує питання, пов'язані з рішенням ключових завдань державної політики, з підвищенням ефективності використання і розвитку науково-технічного потенціалу країни. Соціальна ситуація, що змінилася, вимагає переосмислення ціннісних основ, змісту і організації вітчизняної освіти, вирішення проблеми становлення нового фахівця. Нині повинні статися зміни і в підходах до викладання. Для здійснення цих змін необхідно повною мірою враховувати безцінний досвід, накопичений вітчизняною вищою школою за довгі роки її існування. Проблема виховання і формування особи була однією з найактуальніших і в середині дев'ятнадцятого століття. У той період підготовку фахівців здійснювали вітчизняні вчені зі світовими іменами, такі, наприклад, як І. Мечников, І. Сеченов, К. Тімірязєв, О. Ковалевський та інші. Ці вчені і досі є зразками самовідданого служіння науці.

І. Мечников займав провідне місце в різних галузях біологічної та медичної науки: зоології, ембріології, геронтології, мікробіології, фізіології, епідеміології. У кінці ХІХ - початку ХХ століття учений проводив цілу низку наукових досліджень. Він робив унікальні відкриття, вивчав і аналізував окремі явища природи і світу людини. Його творчість була багатоплановою, вона охоплювала наукову і трудову діяльність, людські стосунки, зокрема, він прагнув забезпечити людей якісною освітою. Він був талановитим педагогом-просвітителем і його ім'я, по праву, слід занести в золоту книгу історії вітчизняної педагогіки.

У зв'язку з тим, що нині педагогічна наука й освіта шукають нову, відповідну духу часу ідентифікацію, значущість систематичного звернення до історичних освітніх традицій надзвичайно зростає. Виявлення педагогічного потенціалу наукових і науково-просвітницьких праць І. Мечникова, дозволить скористатися ним для вирішення сучасних проблем, що стоять перед системою освіти в цілому.

Педагогічні переконання Мечникова досі недостатньо вивчені, хоча Ілля Ілліч віддав багато часу і сил розвитку педагогічної думки, збагатив освіту новими ідеями і підходами.

Сьогодні назріла наполеглива необхідність реконструювати і розглянути науково-педагогічні погляди І. Мечникова, по-новому інтерпретувати його педагогічну спадщину, для того, щоб мати цілісне уявлення про еволюцію педагогічної думки того часу. І тоді, крізь призму

історичного досвіду і традицій, накопичених в освіті, можна буде на наукових підставах здійснювати зв'язок часів і поколінь.

У світогляді І. Мечникова знайшли відображення і його оригінальне бачення проблем людського буття, і педагогічні ідеї, що багато в чому випередили свій час, і так необхідні сьогодні для здійснення навчання і, в цілому гармонійного розвитку людини.

Кількість звернень до наукових праць ученого величезна. У вітчизняній літературі, вивчення життя і творчості І. Мечникова почалося вже на початку ХХ століття. Воно було представлено як загальними нарисами про життя і діяльність І. Мечникова, такими дослідниками як О. Безредком, Р. Белкіним, М. Грем'яцьким, С. Мірошником, В. Омелянским, М. Чистовичем та іншими, так і біографічними матеріалами і спогадами видатних діячів науки і культури: Я. Бардахом, М. Гамалеею, Д. Заболотним, Д. Остряніним, І. Сеченовим, К. Тімірязевим, С. Штрайхом і багатьма іншими. Залишені спогади соратників і учнів І. Мечникова, торкалися в основному наукових і особистісних аспектів життя вченого. Значний внесок у видання основних праць і творів І. Мечникова внесли Ф. Кротков і О. Гайсинович. Автори, розкривали, в основному, наукові грані залишеної спадщини І. Мечникова. На жаль, педагогічний аспект його творчості залишився не достатньо висвітленим. Великий вклад у розкриття біографії І. Мечникова був внесений, дружиною і вірною помічницею ученого, О. Мечниковою. Її книга "Життя Іллі Ілліча Мечникова" перевидавалася кілька разів, останнє видання було випущене в 2010 році.

Використання нами методів історико-педагогічного аналізу дозволили розкрити і проінтерпретувати основні педагогічні переконання І. Мечникова.

І. Мечников уважав, що світ і його закономірності пізнавані. Людина, на думку І. Мечникова, є єдиною у Всесвіті істотою, якій доступне пізнання світу, що постійно змінює своє обличчя. Саме цим, на думку І. Мечникова, і визначається особливе місце людини у Всесвіті. Функція пізнання світу вважалася І. Мечниковим базовою в житті людини, тому він відводив їй особливо значущу роль в організації соціокультурного життя людини.

У науковому пізнанні І. Мечников убачав головний рушійний чинник еволюційного буття, що веде людство до нових горизонтів. Прогрес розумівся ним як закономірний наслідок такого еволюційного перетворення світу природи і світу культури. І. Мечников був переконаний в тому, що інститут освіти покликаний забезпечувати людству збереження результатів досягнень еволюційного розвитку.

І. Мечников розглядав моральність як закономірну частину еволюційно заданого соціокультурного процесу, що охоплює абсолютно всі сторони життя людини. І. Мечников не визнавав божественного походження моральності, наполягав на тому, що постулати моральності підлягають реформуванню, обумовленому еволюційним розвитком

культурної сфери буття людства. І. Мечников був глибоко переконаний, що основна місія моральності полягає в забезпеченні можливості погодженого руху людства вперед, до нових рубежів соціально прийняттого людського співіснування.

На думку І. Мечникова, просвіта - єдиний спосіб перетворення соціокультурного життя. Цей процес повинен включати не лише передачу знань, накопичених людством, але й залучати людей до цінностей морального порядку, забезпечуючи тим самим гуманістичну спадкоємність між поколіннями. На думку І. Мечникова, такий процес перетворення стає можливим тільки у тому випадку, якщо педагог є носієм передових ідей, прагне до творчого пошуку, вимогливий до самого себе, чесний, людяний, справедливо оцінює свої вчинки і вчинки учня, вміє визнавати власні помилки, своїм словом і прикладом здатний впливати на своїх учнів, уважає їх повноправним суб'єктом освітнього процесу. Ці особистісні і професійно значущі якості вчений вважав украй важливими для педагога. Ідеал педагогічної праці, сформульований І. Мечниковим, полягає в реалізації освітнього процесу, що об'єднує людей на моральній основі і що залучає учнів до знань про світ, накопичених людством. Таке уявлення про педагогічну діяльність має бути, за Мечниковим, орієнтиром для професійного зростання кожного педагога. Саме таке бачення і складало суть педагогічного кредо І. Мечникова.

Етичні детермінанти педагогічної діяльності виступають імперативами діяльності, що базується на поняттях обов'язку, справедливості, гідності, честі, добра, совісті, відповідальності. І. Мечников був переконаний, що опора на вимогливість, справедливість, гідність і честь, добро та совість, дозволяє вибудовувати педагогічний процес так, щоб він міг повноцінно вводити учня в соціокультурний простір. У контексті такого навчального процесу учень стає причетним до світу моральних цінностей, включаючи їх у свій внутрішній світ. На думку І. Мечникова, реалізація морально-орієнтованого навчального процесу - головне завдання педагога. Педагог, за твердженням І. Мечникова, тільки тоді є майстерним професіоналом, коли він уміє на вивірених етичних основі вибудовувати гуманні взаємини з учнем. Етичні детермінанти, як уважав І. Мечников, повинні задавати спрямованість освітньому процесу, сприяючи моральному зростанню кожного учня.

І. Мечников був переконаний: освітній процес трансляції соціокультурного досвіду органічно пов'язаний з процесом наукового пізнання, творчим за своєю суттю. Саме тому вчений вважав, що освітній процес, що не розкриває перед учнями шляхів творчого, наукового пізнання світу природи і світу культури, по суті не відповідає вимогам природо- та культуровідповідної педагогіки. У своїй педагогічній діяльності І. Мечников намагався максимально реалізувати інший формат організації і змістовного наповнення освітнього процесу, а саме формат, який ґрунтувався на творчому, науковому пізнанні світу природи і світу культури.

Педагогічна діяльність І. Мечникова мала свої характерні особливості, що проявилися в ході його роботи в Новоросійському і Петербурзькому університетах: І. Мечников застосовував в освітньому процесі історичний підхід, стиль його викладання був практико- та особистісноорієнтованим. Людина та становлення її благородних прагнень, завжди були центром уваги педагогічної парадигми І. Мечникова. Учений відстоював необхідність виховання гуманістично орієнтованої особистості, яка формується в результаті якісного оновлення освітнього процесу.

І. Мечникова можна назвати педагогом-новатором, що розробив нові підходи до навчально-виховного процесу. Новизна його педагогічних підходів до навчання проявлялася в побудові лекцій, в їх підготовці, мотиваційному змісті, простоті викладу з обов'язковим збереженням наукової точності і достовірності. Побудова навчання на тому, що мотивує інтерес до змісту, на стимулюванні інтересу до проблеми, що вивчається, і пізнання, що розкриває можливості людини, підштовхує учнів до самоосвіти і професійного розвитку. Цілісне знання про світ людини і світ природи, що дається, на думку І. Мечниковим, дозволяє сформувати в учнів об'єктивне сприйняття закономірностей навколишнього світу. Дієвий підхід І. Мечникова до навчання полягав в умілому формулюванні мети, виначненні наукової проблеми, висуненні гіпотез, доказів істинності припущення за допомогою експерименту, дослідів. І. Мечников був здатний перевести свої педагогічні цілі в конкретні освітні завдання учня. Такий підхід сприяв формуванню цілої плеяди вчених зі світовими іменами.

Вивчення педагогічних переконань І. Мечникова в контексті його світоглядної позиції має велике теоретичне і прикладне значення.

І. Мечников закликав професорсько-викладацький склад університету не обмежуватися переказом підручників, а вести дослідницьку роботу; насичувати лекції новими фактами, положеннями, рухати науку вперед. Він закликає професорів природничих наук до самостійних наукових досліджень флори і фауни з метою підвищення наукового рівня викладання і розвитку природознавства. У доповідній записці декану фізико-математичного факультету він писав: "Недалеко від нас той час, коли нашим молодим ученим стане зовсім непотрібним спрямовуватися в німецькі університети і коли вони будуть їздити за кордон вже з повною підготовкою для самостійних наукових досліджень".

Учений постійно виступав на засіданнях Вченої ради Одеського університету проти заходів уряду, спрямованих на повну ліквідацію навіть мінімальної, чисто зовнішньої, самостійності університету, яка була надана Статутом 1863 року. І. Мечников протестував проти поліцейсько-адміністративних переслідувань і гонінь революційно налагоджених студентів. Багато студентів в університеті було залишено завдяки заступництву відомого вченого. Одеський університет прославився саме через активний захист прогресивними професорами студентських прав.

Студенти багатьох університетів мріяли вчитися саме в Одеському університеті.

За словами О. Мечникової, з 1873 до 1882 року діяльність Іллі Ілліча Мечникова, окрім наукової, була головним чином зосереджена на викладанні та внутрішньому житті університету. Лекції його відрізнялися жвавістю і простотою викладу. Вони завжди містили узагальнюючі ідеї, що оживляли інтерес студентів до сухих фактів, якими він користувався, лише як архітектор користується грубим матеріалом для зведення витонченої будівлі. Завдяки цій творчій здатності, його лекції завжди були глибоко науковими, незважаючи на їх крайню простоту. Лекції Мечникова завжди відрізнялися багатством змісту, логічним розвитком простих, усім доступних понять, що поступово розросталися в симфонію струнких узагальнень і висновків. Його власне захоплення передавалося іншим, викликаючи живий зв'язок з аудиторією.

Ось виписка з листа, отриманого О. Мечниковою в 1921 році від професора Г. Афанасьєва, що відвідував публічні лекції Іллі Ілліча Мечникова в період його професури в Одеському університеті: "...Мечников не лише вчений, але і видатний професор. Я слухав його лекції з ембріології, лекцію про доцільність в природі, лекцію про фагоцити і про туберкульоз. Лекція про фагоцити, доречно зауважити, викликала в мені тоді душевний трепет своєю широтою і образністю... Мечников був віртуоз, який говорив з такою кристалічною ясністю, що слухачеві починало здаватися, що все це і він міг би вперед сказати і що в цьому і сумніватися неможливо".

Хоча між І. Мечниковим і студентами були прекрасні стосунки, він не шукав популярності. Він не тільки не заохочував тенденцію звернення молоді до політики, але, навпаки, вживав увесь свій вплив, щоб направити її у бік занять науковою роботою. Його діяльна доброта не мала нічого солодкуватого, він був незрівняним товаришем і другом, мав дар підбадьорювати, вселяти довіру і впевненість. Спілкуючись зі студентами, він легко ставав на їхній рівень, знаходив з ними спільну мову та цікаві теми для обговорення.

І. Мечников був одним з видатних учених-педагогів кінця XIX початку XX ст., що присвятили своє життя науці і вищій школі. Він намагався вибудувати свою педагогічну теорію на підставі свого світогляду. Тому для збагачення історії педагогіки і філософсько-педагогічних надбань кінця XIX - початку XX ст. необхідно дослідити та проаналізувати з сучасної точки зору його спадщину, виявити її педагогічний потенціал, такий необхідний для оновлення та розвитку вітчизняної системи вищої освіти.